

ОБРАЗИ ФЕОДАЛИЗМУ КРІЗЬ ПРИЗМУ КЛАСОВОЇ БОРОТЬБИ: ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ЯКОВА РУБІНА

Венгер А. Г. Образи феодализму крізь призму класової боротьби: педагогічна спадщина Якова Рубіна.

У статті проаналізовано підручник «Історія класової боротьби», авторами якого були білоруські історики Я. Рубін, З. Ханутін та Л. Голмшток. Підручник складається з чотирьох блоків: історія класової боротьби в Європі, Росії, Білорусії та середовищі білоруських євреїв. Інформація подається схематично, практично відсутні історичні персонажі, біографії яких мали бути вписані у контекст проблем. Особливістю підручника є наявність уривків історичних джерел і досліджуваних творів художньої літератури, які стосуються теми.

Ключові слова: класова боротьба, феодализм, експлуатація, цех.

Венгер А. Г. Образы феодализма сквозь призму классовой борьбы: педагогическое наследие Якова Рубина.

В статье проанализован учебник «История классовой борьбы», авторами которого были белорусские историки Я. Рубин, С. Ханутин и Л. Голмшток. Учебник состоит из четырех блоков: история классовой борьбы в Европе, России, Белоруссии и в среде белорусских евреев. В учебнике информация подается схематически, практически отсутствуют исторические персонажи, биографии которых были бы вписаны в контекст представленных проблем. Особенностью учебника является наличие отрывков источников и произведений художественной литературы, касающихся темы.

Ключевые слова: классовая борьба, феодализм, эксплуатация, цех.

Venger A. G. Die Bilder des Feudalismus durch die Linse des Klassenkampfes: pädagogische Erbe von Jacob Rubins.

In diesem Artikel wird das Lehrbuch „Geschichte des Klassenkampfes“ von den belarussischen Historikern J. Rubin, Z. Hanutin und L. Holmschток untersucht. Die Struktur des Lehrbuchs besteht aus vier Elementen: die Geschichte des Klassenkampfes in Europa, Russland, Weißrussland und in der Umgebung der weißrussischen Juden. Im Lehrbuch wird Information schematisch mitgeteilt. Es gibt fast keine historischen Charaktere, die in den Kontext der festgestellten Probleme gestellt werden könnten. Ein Merkmal des Lehrbuchs ist das Vorhandensein von Auszügen aus Quellen und aus Kunstwerken, die sich auf das Thema beziehen.

Schlüsselwörter: Klassenkampf, Feudalismus, Ausbeutung, Handwerkerinnung.

Venger A.G. Images of Feudalism through theprizm of class struggle: Yakov Rubin's pedagogical heritage.

The article deals with the textbook «History of the class struggle», authored by Belarusian historians Y. Rubin, Z. Hanutin and L. Holmshtok. The textbook was prepared and published at the time when such an academic subject as History was eliminated from schools. Instead, Social Science containing a historical component was introduced. The textbook was divided into several major topics: European history of class struggle, Russian history of class struggle, Belarusian history of class struggle, history of class struggle of the Jews in Belarus. According to the textbook, the era of Feudalism was born and developed in the environment of the Germanic tribes. The authors considered that the driving force of the history were trade and trade capital, which explains the enslavement of the peasants, the allocation of the urban patricians, etc. The craft is considered to be a progressive phenomenon of the Feudal period. The authors regard relationships inside the craft between masters and apprentices through the lens of the class struggle. The textbook highlights the main manifestations of class struggle – rebellions, and talks about their cruel suppression. Great geographical discoveries are explained as the result of the trade crisis, which had promoted individual rulers of Europe to invest into the geographical discoveries.

In the textbook the information is given schematically, practically there are no personalistic characters whose biographies would be framed into the context of the identified problems. The peculiarity of the textbook is the presence of some plots from sources and fiction related to the topic.

Jakiv Rubiv was a well-known historian and teacher in Belarus in the interim between the wars. He worked at the Belarus Academy of Sciences and studied Jewish history and historiography. In the late 1930s he started work at the Belarus History Museum, where he researched the problems of feudalism. At the same time, he was teaching at higher educational institutions of Minsk. During the war, he was evacuated to Osh. After the war, he worked in Dnepropetrovsk as head of the department of the world history.

Key words: class struggle, Feudalism, exploitation, craft.

Постановка проблеми. Загальні відомості. У 1920-х – на початку 1930-х рр. у школах Радянської держави такий предмет, як історія не викладався. У 1919 р. з'явилася ідея замінити історію на суспільствознавство, що складалося з комплексу дисциплін: історії культури та техніки, країнознавства, економіки. Матеріал передбачалося доносити в історичній ретроспективі від сучасних явищ до їхніх витоків. Декілька років викладання цієї дисципліни будувалося за навчальними планами, які носили рекомендаційних характер, а з 1927 р. вони стали обов'язковими для усіх шкіл [8].

Перебудовою школи та історичної освіти у 1920-х рр. займалися А. В. Луначарський та М. Н. Покровський. Останній справив значний вплив на те, що і як викладали в історичній частині суспільствознавства. Теорія про роль торговельного капіталу в історичному поступі, яку Покровський активно використовував у своїх дослідженнях, поширилася і на матеріал шкільних підручників, а виведена ним формула стала крилатою фразою – «історія є політика, що повернута в минуле» [2].

Формування нової радянської школи торкалося й етнічних громад, які мали міцну традицію національної освіти. У Білорусії другою етнічною групою після білорусів були євреї. Боротьба з традиційною освітою у єврейському середовищі була одним з програмних завдань єврейського бюро Наркомпроса Білорусії. У республіці відверто виступили проти хедерів, заявивши про їхній шкідливий вплив. Результатом публічного цькування хедерів стали судові процеси над меламедами. До того ж ця боротьба йшла паралельно з антирелігійними кампаніями. У процесі ліквідації традиційної єврейської освіти поширювалися світські радянсько-єврейські школи. Цей процес зіткнувся з низкою проблем: відсутність кваліфікованих кадрів, методичної та навчальної літератури іт інше. Для їх подолання відкривалися єврейські педагогічні технікуми. При Білоруському державному університеті (м. Мінськ) було відкрито єврейське відділення педфаку, яке мало забезпечити єврейські школи ідишмовними фахівцями та підручниками [6]. Саме для забезпечення «нової єврейської школи» колективом авторів під керівництвом Якова Рубіна у 1929 р. мовою ідиш було написано підручник «Історія класової боротьби». Для авторського колективу це була не перша робота такого жанру. У 1928 р. вийшов друком підручник «Гезелшафткентеніш»/«Суспільствознавство», авторами якого

були: Г. Александров, Л. Голмшток, І. Дардак, Я. Рубін З. Ханутін [7].

Авторський колектив підручника. Авторський колектив, як і сам підручник був знаковим. Я. Рубін, З. Ханутін та Л. Голмшток були не випадковими людьми. Вони презентували нове радянське покоління білоруських євреїв, яких винесло на вершину єврейської педагогіки та історії хвилею Жовтневої революції. Вони брали активну участь у знищенні традиційного укладу єврейського життя та боролися за секуляризований освітній простір. В авторів було багато спільного: ровесники, вихідці з традиційного єврейського середовища, навчалися в Білоруському державному університеті на єврейському соціально-економічному відділенні педагогічного факультету, викладали в єврейських школах, згодом працювали у єврейській секції БАН. Розгортання репресивної політики наприкінці 1930-х рр. та згортання коренізації прямо вплинуло на долю авторів підручника. Л. Голмштока у 1938 р. заарештували та засудили до 8 років каторжних робіт на Колімі, Я. Рубін та З. Ханутін «звільнилися» з БАН, перший влаштувався до Білоруського історичного музею, а другий викладачем до одного з ВНЗ Мінська. З початком війни обидва були в евакуації, після якої Я. Рубін переїхав до Дніпропетровська, де завідував кафедрою загальної історії, а З. Ханутін до Мінська, де викладав у Білоруському державному університеті та низці інших ВНЗ [2; 4; 7].

Аналіз підручника. Аналізований підручник, за твердженням Я. Г. Рубіна, був переробленим варіантом попереднього – другого видання. Він складався відповідно до історичної частини програми суспільствознавства за 1930–1931 рр. Із самого початку підручник був розрахований на школярів ідишмовних шкіл [5, с.3]. Проте його було перекладено білоруською мовою, що дозволило розширити сферу застосування. Пояснень цьому може бути кілька: брак білоруськомовних підручників, його популярність у попередні роки, а можливо, поєднання цих двох чинників.

Підручник має таку структуру:

Розділ I – «Феодалний лад у Західній Європі»; розділ II – «Розвиток торгівлі та ремесла і виникнення міст у Західній Європі»; розділ III – «Розвиток торгівлі між містами та країнами. Великі географічні відкриття кінця XV ст. та їх результат»; розділ IV – «Класова боротьба у містах Західної Європи у XIV–XVII ст.»; розділ V – «Боротьба селян проти поміщиків у Західній Європі у XIV–XVI ст.»;

розділ VI – «Боротьба селян проти поміщиків у Московській Русі у XVII ст.»; Розділ VII – «Класова боротьба в Білоусі до другої половини XVII ст.».

Дидактично підручник є відображенням ідей Якова Гавриловича Рубіна, суть яких зводилася до того, що для вивчення історії необхідно використовувати не лише текст підручника, але й історичні джерела, а для кращого закріплення інформації залучати образне мислення учня, розвивати яке має література. У тексті використано ілюстрації, але Яків Гаврилович застерігає читачів, що це – не лише ілюстративний матеріал, і, використовуючи його, учитель повинен попередити учнів що це – художній вимисел, а не реально відображення дійсності. Кидається в очі й інтегрованість цього курсу, який першочергово орієнтований. Фактично він складається з декількох блоків, кожен з яких служить фоном для наступного: європейська історія → російська історія → білоруська історія → єврейська історія.

Аналіз розділів підручника. Розділ «Феодальний лад у Західній Європі» (автори Я. Рубін, З. Ханутін та Л. Голмшток). У підрозділі «Як з'явилися поміщики та кріпосні селяни» (автор Я. Рубін) з перших рядків йдеться про те, що у стародавні часи не було поміщиків, на яких би працювали селяни. Це має підвести учня до думки про те, що експлуатація людини людиною є набутою рисою у світовій історії. Підсилюється ця теза наголосом на тому, що у ті «золоті часи» (термін використано нами, а не авторами підручника – А. В.) члени громади мали однакові права, а всі питання, що стосувалися їхнього життя, вирішували колективно. І лише в моменти небезпеки – війни общинники обирали одного очільника, якого слухалися, а в мирні часи влада його була незначною. Привабливим з точки зору ідеї соціальної рівності є наведений опис життя давніх германців. Наводяться цитати з Ю. Цезаря, у яких йдеться про те, що германці не мають приватної землі! Актуальна теза – особливо у розпал колективізації.

Ілюструє тезу про «золоті часи» малюнок з життя давніх германців, на якому зображено ідеалістичний сюжет: довкола величезного каменю розташовані дорослий чоловік, жінка та двоє молодих дівчат – скоріш за все, члени однієї родини. Кожен з них виконує свою роботу: чоловік тертям добуває вогонь, жінки працюють з ручним млином. Малюнок демонструє, що всі вони рівні і самі ведуть господарство.

Але «первісний комунізм» з часом минає. Автор відзначає момент формування залеж-

них верств населення і пояснює це переходом від родової общини до господарської родини, коли в руках однієї сім'ї перебували ділянки землі, на яких працювали не лише члени сім'ї, але й полоненні невольники. Саме сім'ї, які використовували працю рабів, подаються такими, що створюють міцне господарство, з якого можна отримати надлишкову продукцію. Цікаво, що використанню праці полонених невольників не надається моральна оцінка: цей сюжет лише констатується. З іншого боку, використання праці бідніших селян оцінюється негативно. Закабалення бідніших селян багатшими пояснюється таким чином: через неврожаї, голод, епідемії, природні лиха бідні родини брали натуральну позику у багатих. Якщо її не віддавали, то боржник перетворювався у невольника. Збагачення заможних селянських родин пов'язується виключно з тим, що вони експлуатують бідних невольників. Позики заможних селян біднішим трактуються виключно з негативного боку, і не було жодного слова про те, що ці позики мали й позитивне значення – рятували від голодної смерті тощо. Паралельно автор виділяє ще один шлях збагачення – війна. Цитата з Тацита про те, що германські королі проводять час на банкетах, а жоден з них не береться за рало, і що їм простіше піти воювати проти когось ніж обробляти землю та чекати врожаю, убиває двох зайців. З одного боку, верхівка презентується, як нероби та гуль'яї, а з іншого – як агресори, які задля задоволення своїх потреб не працюють, а йдуть шляхом війни. Ілюстрацією останнього є сюжет про те, що королі забирали собі землі завойованих народів: Карл Великий завоював саксів і привласнив собі їхні землі, розділивши між своїми найближчими соратниками.

Завершується підрозділ серією уривків з документів, які показують шляхи закріпачення селян, становище кріпаків у господарствах феодалів. Текст підводить учня до того, що за часів раннього середньовіччя відбувся перехід від «золотих часів рівності» до формування двох класів: експлуататорів та експлуатованих.

Підрозділ «Поміщики та селяни у країнах Західної Європи у IX–XIII ст.» (автори З. Ханутін та Л. Голмшток) розпочинається з літературного опису замка феодала, який скоріше схожий на уявну екскурсію, автори постійно запрошують читача змінити локацію і позаглядати у різні куточки. Образ замка – Колос, що самотньо стоїть і готовий у будь-яку мить оборонятися. Варто наблизитися ворогам, то, з зубчастих стін солдати засипають їх стрілами, а маленька стежечка, що веде до

замку враз наповниться вершниками з піками. У мирний час замок позиціонувався як місце постійних банкетів та марнославних розваг феодалів. Далі читача «водять» по майстернях, кузнях та коморах. З усього видно, що вони повні, і господар замку живе досита. Автори ставлять запитання: «Адкуль-жа гаспадару дастаецца гэта багацьце? Адкуль бяруцца даверху напоўненыя ўсялякім дабром каморы і сьвірны?» [5, с.13]. На нього дається красномовна відповідь. По широких лугах розкидані села, де у маленьких будинках, іноді разом з худобою, у страшних злиднях та бруді живуть селяни. Вони з раннього ранку до пізньої ночі гнуть свої спини на панській землі. Для посилення ефекту соціальної несправедливості описується, як селяни в непогоду везуть збіжжя господарю. «У дажджлівыя дні восені, па брудных балоцістых шляхах хлюпають яны каля вазоў напаўненнем да верху збожжам. Куды і каму вязуць яны гэта дабро? Не для себя аралі, касілі, жалі, малацілі яны. Ня ўласныя сьвірны напоўняюць хлебам з палёў. Яны вязуць усё ў замак дзе жыве гаспадар – уладар двара, акольных палёў і бедных вёсак» [5, с.13]. Запропонована цитата є ілюстрацією того, що автори розділу більше турбуються про переконливу форму подачі, аніж про зміст. Адже складно уявити, щоб селяни спеціально по дощу везли зібране збіжжя, адже воно б змокло і пропало.

Для підсилення відчуття безвольного статусу залежних селян автори наводять перелік численних повинностей, які виконували залежні селяни Франції у XI–XII ст. та описують селянську хату, в якій топили по-чорному та освітлювали лучиною, де замість вікна – дірка, яка взимку закривалася соломою та дошками. Ще однією причиною селянських бід автори вважають відсталі знаряддя праці. Саме у застарілості знарядь праці вбачаються причини голодних років, і наводиться приклад, що у Південній Франції на 100 років припадало 70 голодних. Війни ворожого класу – феодалів теж завдавали селянам непоправної шкоди, адже кіннота та піхота витолочували засіяні зерном поля. Разом з тим селяни характеризувалися як темні, відсталі та забобонні, на доказ чого наводилися обряди магії родючості над сільськогосподарським реманентом, що виконували землероби перед початком польових робіт.

Селян зображають доведеними до злиднів та відчаю, і через це вони змушені зі зброєю в руках виступали проти феодалів, але їхні виступи жорстоко придушуються. Для підтвердження цієї тези далі йде мова про повстання в XI ст., щоправда не уточнюється,

яке саме, учасникам якого відрубали руки та ноги. Народознавчі екскурси значно посилюють текст, як з наукового, так і пізнавального боку. Судячи зі способів подачі інформації, автори підручника робили ставку не стільки на заучування окремих фактів, як на те, щоб в учнів склався образ середньовіччя та відчувався дух епохи. Для цього вони звертаються до єдиного можливого провідника між світом сучасним та минулим – уяви, а також використовують доступні методи для її підсилення за рахунок стимулювання образного мислення: художню літературу та ілюстрації.

Підрозділ «Церковні феодали» (автор Я. Рубін). У тексті виділено ще одну групу селянських експлуататорів – церковнослужителів, які «задурманювали» голову забобонним селянам. Демонстрацією корисливості церковників став сюжет з продажем індульгенцій. У тексті звертається увага на інститут папства, який характеризується, як облудний. Пап зображають тими, хто веде загарбницькі війни, а їхнє оточення веде розгульний спосіб життя, пропадаючи по шинках. Як і в попередньому випадку зі світськими феодалами, акцентується увага, що селяни виступали проти церковних феодалів. Вказується інструмент тиску церкви на суспільство – інквізиція. У тексті подано ілюстрацію сцени катування єретиків, на якій зображено підвальне приміщення, де на троні сидить служитель католицької церкви і спостерігає, як корчиться від болю єретик, а кати у цей час холоднокровно виконують свою роботу [5, с. 25]. Церква виставляється ворогом прогресу, адже вона, спираючись на інквізицію, боролася з ученими. До прикладу наводиться доля Галілея, який через свої наукові погляди мав конфлікт з католицькою церквою.

У кінці підрозділу наводяться уривки з історичних джерел, які розкривають зв'язок світських феодалів з церковниками – подарунки земельних ділянок разом з селянами. Останні повинні відпрацьовувати панщину на користь церковників. Для більш переконливої ілюстрації феодалських порядків наводиться уривок з твору Проспера Меріме «Жакерія».

У розділі «Розвиток торгівлі та ремесла і виникнення міст у Західній Європі» (автори З. Ханутін та Л. Голмшток) відзначено, що торгівля виникає у феодалському середовищі. Виразною рисою підручника є те, що автори ігнорують античний спадок та його місце у середньовіччі. Торгівля представляється, як самодостатнє явище, що зародилося і розвивалося у середовищі германських племен. При-

чини появи торгівлі пояснюють необхідністю обміну дефіцитною продукцією між окремими регіонами. У тексті бракує пояснення, як і коли почали використовувати гроші. Якщо причини бартерних відносин зрозумілі, то залишається незрозумілим, чим саме розраховувалися за коштовні пряності, шовк, прикраси та інші «заморські» речі.

Поява ремесла у германських племен також не датується. З тексту виходить, ніби ремесло виникає у добу середньовіччя (а не в первісні часи), стає можливим з появою лишків і активно розвивається з початком використання металів. Цей підхід говорить на користь того, що авторський колектив розглядає феодальні відносини як явище, що почало зароджуватися в додержавні часи германських племен, без античних впливів. Така ж ситуація і з виникненням міст. У підручнику появу міст подають лише крізь призму торговельної теорії. Жодного слова про те, що в Європі існували міста, які вели свою історію з античних часів. Таке трактування може пояснюватися тим, що в радянській медієвістиці відкидався континуїтет між пізньоантичним та середньовічним містом. Про що, з певною часткою жалю, менш ніж за 40 років буде відзначати Є. Гутнова [3, с. 100]. Зростанням кількості населення в містах пояснюється рух за їх звільнення від феодальної залежності. У тексті перелічені шляхи звільнення: викуп, позичання грошей феодалу в замін на вільну хартію, повстання.

Поява цеху розцінюється як прогресивне явище. Відзначено, що найбільше клопоту цеховикам доставляли партачі які виробляли продукцію у необмеженій кількості. Через це цеховики влаштовували їм погроми, знищуючи устаткування, сировину та готову продукцію.

Окремий пункт присвячено опису середньовічного міста, який за формою перекликається з оглядом середньовічного замку. У вигляді уявної екскурсії читачі «мандрують» міськими дахами, за зовнішнім виглядом яких можна визначити, хто під ними живе. Оповідний спосіб подачі матеріалу переносить учня на вузькі та брудні вулички, на яких після дощу збиралися величезні калюжі, де грузили ноги перехожих. Читач «заходив» до будинків простих міщан і бачив там невтішну картину, відому з образів сільського побуту, адже житло міщан багато в чому було схоже на сільське, проте на відміну від селянської хати тут з'являлися меблі: скрині, лави тощо. Усіма доступними засобами автор розділу формує негативний образ феодального міста. Оцінка міста ведеться не з боку

історичної перспективи, а ретроспективи, що порушує принцип історизму. Для формування негативного образу використовується метод порівняння: «Абсталияваньне ў доме было зусім просая: замест шафаў – скрині, замест кресаў – лавы...» [5, с. 43] Підбиваючи підсумки опису феодального міста автор закликає учнів уявити картину життя міщан: «вы ўявіце сабе выразны малюнак з жыцця гарадзкого насельніка ў тых часы. Цесната, бруд на ўуліцах і в дамох, цяжкі дух на вуліцах ад куч смецця і адкідаў вылікалі часты епідэміі, якія зьнішчалі значную колькасць насельніцтва. У XV стагодзьдзі ад такой епідэміі – ад чумы, вбо ад так званай «чорнай сьмерці» загінула 1/3 частка ўсяго насельніцтва Эўропы» [5, с. 43].

Ля брамы феўдальнага гораду.

У розділі «Розвиток торгівлі між містами та країнами. Великі географічні відкриття кінця XV ст. та їх результат» (автор Я. Рубін), окреслено спеціалізацію виробництва окремих регіонів Європи. Автор підводить до того, що із завершенням формування економічної специфіки регіонів розпочинається міжрегіональна (міждержавна) торгівля в Європі. Цей сюжет ілюструє, що історик трактує історію Європи як єдине ціле, без регіональних, державних особливостей. У розкритті питання дублюються певні ідеї з попереднього розділу. Яків Гаврилович відзначає, що зі зростанням масштабів внутрішньоєвропейської торгівлі з'являється верства купців. Ключовими торговельними партнерами Європи називаються Сирія, Палестина, Індія та Китай. Осердям міжнародної європейської торгівлі названі Венеція та Піза на півдні та Гамбург, Любек, Бремен та Гданськ на півночі.

Ведучи мову про Великі географічні відкриття, автор привертає увагу до умов, що склалися у світі після завоювання турками Візантії. Підкреслюючи, що міжнародні сухопутні торговельні шляхи були відрізані для європейців, що призвело до гострого браку східних товарів, особливо прянощів. Браком прянощів для м'яса Рубін пояснює те, що Іспанія та Португалія почали пошук альтернативних – морських шляхів до Індії. Саме їхні торговельні експедиції середини XV ст. до Африки трактуються як переддень Великих відкриттів. Ведучи мову про географічні відкриття автор зупиняється на характеристиці біографії Х. Колумба, підкреслюючи, що той народився у родині збіднілого торговця сукном, з дитинства вивчав географію, що зрештою привело його до морської справи. Далі детально описуються митарства мандрівника у пошуку грошей на експедицію. Прикметно, що Х. Колумб – перша особа, біографії якої приділяється увага. Автор художньо розписує мандрівку Колумба та те, як його команду зустрічали місцеві жителі. Він зазначає, що його подорож відкриває нову – криваву сторінку в історії нововідкритих земель. Для закріплення цієї тези виділено підрозділ *«Грабунок нових земель»*, у якому увагу приділено формуванню колоніальних володінь європейськими державами та грабунку місцевого населення. Мова йде про один з негативних наслідків колоніальної політики – рабство. Як приклад наводиться острів Еспаньйола, на якому на момент приходу європейців було 30 000 мешканців, а через 20 років залишилося лише 14 000. У джерелах до розділу наводяться уривки з листів Колумба, де розповідається про грабунок місцевих жителів, а також записки Марка Поло, в яких він описує нові землі та ін.

У розділі *«Класова боротьба у містах Західної Європи у XIV–XVII ст.»* (автори Л. Голмшток, З. Ханутін) текст розпочинається з «ліхтарика» про розклад цехової організації. Основний посыл авторів зводиться до того, що в процесі розвитку торгівлі цехові майстри втрачають економічну самостійність і стають залежними від капіталістів-торговців. Формується образ пригнобленого майстра, який через наповненість місцевого ринку не може продати свій товар за достойною ціною і прогодувати себе. Капіталістами називають купців або заможних майстрів, які скуповують залежаний товар у майстрів за заниженими цінами і перепродують дорожче. У підсумку говориться, що поступово майстри перетворюються на залежних від капіталістів робітників, втрачаючи можливість самостійно продавати власноруч виготовлений товар. Далі мова йде про класову боротьбу майстрів,

яку вони ведуть з капіталістами, щоправда, не говориться, у чому суть цієї боротьби. У цьому випадку цех подано, як організацію, що захищає права ремісника. Для того, щоб протистояти цеховому «братству» і шукати вільні робочі руки, які можна більше визискувати, капіталісти переключаються на знедолених селян. Користуючись їхньою долею, змушують їх за безцінь працювати на себе, створюючи «хатню індустрію». Щоб підсилити експлуататорський характер капіталістів, сказано, що до роботи вони залучають жінок та дітей, а самі при цьому багатіють. Далі коротко йде мова про мануфактуру і виділяються її основні риси: поділ праці, робота на сировині та інструментах господаря.

Окрім цього, мова йде про боротьбу в середині цеху, яка мала класовий характер. Адже за часів функціонування цехових організацій сформувалася верхівка – майстри, які всіляко намагалися експлуатувати залежних від них підмайстрів, збільшивши термін перебування у підмайстрах від 2 до 12 років. Ведучи мову про прояв боротьби між майстрами та підмайстрами, автори наводять приклад існування двох шинків – одного для майстрів, а іншого для підмайстрів, адже саме там вони могли говорити про свою тяжку долю та про те, як їх експлуатують майстри. Демонструючи кульмінацію боротьби наводять приклади повстань та страйків підмайстрів. З метою розкриття класової сутності монархів, які солідарні з класом експлуататорів, говориться, що підмайстри зверталися до них за підтримкою, але ті, навпаки, заборонили будь-які види протесту. Ілюструють тему страйками у м. Гданськ, після яких учасникам повідрубували вуха. У Фландрії ж страйки каралися смертю.

Далі автори розділу підводять учнів до того, що частина населення міст була доведена багатіями до злиднів і змушена була боротися проти них, ілюстрацією чому служить повстання Чомпі.

В кінці розділ ілюструється уривками з джерел, де вказується про продаж майстрами підмайстрів, про поневолене становище майстрів тощо.

У розділі *«Боротьба селян проти поміщиків у Західній Європі у XIV–XVI ст.»* (автор Я. Рубін), сільський уклад життя позиціонується як повністю залежний від розвитку торговельних відносин у місті. З розвитком торгівлі, особливо між регіонами та країнами, зростає роль грошей, а це, у свою чергу призводить до того, що поміщики відмовляються від натуральних повинностей і переходять до грошових, а самі селяни, наприклад у Франції XIV ст., мають змогу за гроші викуповувати себе з панщини. Стрімким розвитком торгівлі

та прагненням поміщиків до грошової наживи автор пояснює збільшення чиншу та намагання поміщиків закріпити вільних селян. Для ілюстрації прояву класової боротьби у селі автор обирає повстання в Англії 1381 р., причини якого пояснює дефіцитом робочих рук, який виник після епідемії чуми. Тоді король та поміщики змушували робітників працювати за рівнем оплати п'ятирічної давнини. Окрім ватажка повстання Уота Тайлера, автор веде мову про священника Джона Болла, який закликав народ до повернення первинної рівності: «Раней усе були роўными: нябыло паноў, нябыло нявольнікоў. Трэба так зрабіць, каб усе людзі цяпер знову сталі братамі» [5, с. 70]. Хоча декількома абзацами вище Я. Рубін стверджував, що міські капіталісти, поміщики та всілякі куркулі за допомогою влади та релігії експлуатували селян [5, с. 69]. Повсталі, що наповнили вулиці Лондона, захоплюють палац герцога Ланкастерського. Автор розділу підкреслює, що керівниками повстання було заборонено грабувати, вони взяли тільки одну накидку герцога та одягли її на палю. Повсталі зруйнували будинки «своїх ворогів» – заможних жителів, а частину з них убили. Автор детально описує захоплення Тауера, веде мову про брехливі обіцянки короля і особливо яскраво описує «зрадливе убивство» Талера під час перемовин з королем. Для посилення ефекту відчуття соціальної несправедливості наводиться ілюстрація «Бій між рицарями та селянами у XIV ст.», у якій рицарі пронизують списами повсталих селян. У кінці наводяться документи звернень селян до короля та королівські накази селянам.

Наступне, на чому зупиняється автор, – «Селянська війна у Німеччині 1525 р.». Відзначено, що через зростання міжнародної торгівлі феодалі прагнули купувати предмети розкоші, а для цього необхідні були додаткові кошти, які вони визискували із селян. Останні мали право продавати зерно лише своїм господарям за півціни, а ті в місті правили за нього повну вартість. Автор відзначає, що селянам заборонено ловити рибу у водоймах феодалів, полювати у панських лісах. Проте останні можуть полювати на їхніх посівах, знищуючи вщент селянську працю. Окрім цього, селяни сплачували десятину від врожаю церкві. Для підсилення образу церкви як класового ворога згадується сюжет, як монастирський кріпак Бенц Функ одружився з вільною жінкою, але не хотів, щоб вона стала кріпосною. За це абат його посадив до вежі, а за спробу втечі присудив йому покарання через смерть. Перед тим як виконати смертний вирок, його катували, змусивши підписати папір за яким дружина

після його смерті передавалася до монастиря як кріпачка. Пригноблені селяни повинні були платити податки на розваги герцогів та князів. Наводиться приклад, що на весіллі одного герцога гуляло 7 000 гостей, а один капелюх нареченого коштував 50 000 гульденів.

У підручнику Томас Мюнцер представлений як революціонер, що виступав проти експлуатації та боровся з церквою. Декілька разів підкреслюється, що повсталі руйнували церкви, зокрема й на заклик Мюнцера. У негативному образі постає Мартін Лютер, який закликав не протягати руку допомоги повсталім. Жодного слова про релігійну складову війни не було сказано, окрім того, що були зруйновані деякі церкви. Щоправда, автор не пояснює, чому їх руйнують. Завершується підрозділ про цю війну уривком з історичного роману А. Алтаєвої «Під прапором черевика».

Розділ «Боротьба селян проти поміщиків у Московській Русі у XVII ст.» (автор Я. Рубін). Автор розповідає про тяжку селянську працю на землі, яку доводилося з «боями відвойовувати» у лісу, та перелічує великих та дрібних феодалів Русі. Я. Рубін відзначає, що через розбиті шляхи у межах Русі слабо розвивалася торгівля. Факт захоплення Московськими князями сусідніх князівств пояснюється тим, що вони були одними з найбагатших, а розбагатіли через те, що через їхні володіння проходили міжнародні торговельні шляхи. Автор відзначає, що у XVI ст. Москва стає головним торговельним містом Русі. Іван Грозний позиціонується не лише як цар-завойовник, але й великий купець. Завоювання Казані та Астрахані розглядається як відкриття для руських купців торговельного шляху до Каспію. Завоювання найбільшої московської колонії Сибіру теж пояснюється необхідністю торгівлі, адже керували завоюванням купці Строганови. Автор порівнює завоювання Сибіру Ярмаком із завоюванням Америки іспанцями, адже в обох випадках місцеве населення не мало вогнепальної зброї і було знищене та підкорене. Далі подано документи про розвиток торгівлі у Московській державі.

Аналізуючи становище селян, автор знову звертається до впливу розвинутої торгівлі на життя селян. Я. Рубін продовжує стверджувати, що через зростання торгівлі поміщики прагнуть збагатитися і збільшують визиск селян, який призводить до оформлення у XVII ст. кріпосного права. Доповнюють підрозділ про становище селян документи про обмеження прав та поневолення селян.

Найбільшим проявом класової боротьби у Московській Русі автор вважає повстання Івана Болотнікова та Степана Разіна. Кожен з

пунктів про повстання автор доповнює уривками з літературних творів, присвячених цим повстанням.

Розділ «Класова боротьба в Білоусі до другої половини XVII ст.» (автор Я. Рубін). Вступ до класової боротьби розпочинається з появи слов'янських племен на території сучасної Білорусі. Автор говорить, що ще з тих давніх пір виділилися багаті, які експлуатували співплемінників. Князі та дружинники, користуючись підтримкою огнищанинів, які володіли невільниками, поступово захопили владу та землю. З виділенням окремих князівств перше місце на білоруських землях займало Полоцьке, поруч з яким проходив торговельний шлях «із варяг у греки», по якому князі відправляли до Константинополя рабів. Із занепадом торговельного шляху пов'язується і занепад Русі. Боротьбою проти германської агресії пояснюється утворення Литовсько-Білоруської держави. Так само розвитком товарного господарства пояснюється бажання поміщиків прив'язати селян до землі. Цей пункт доповнюється документами про закріпачення селян.

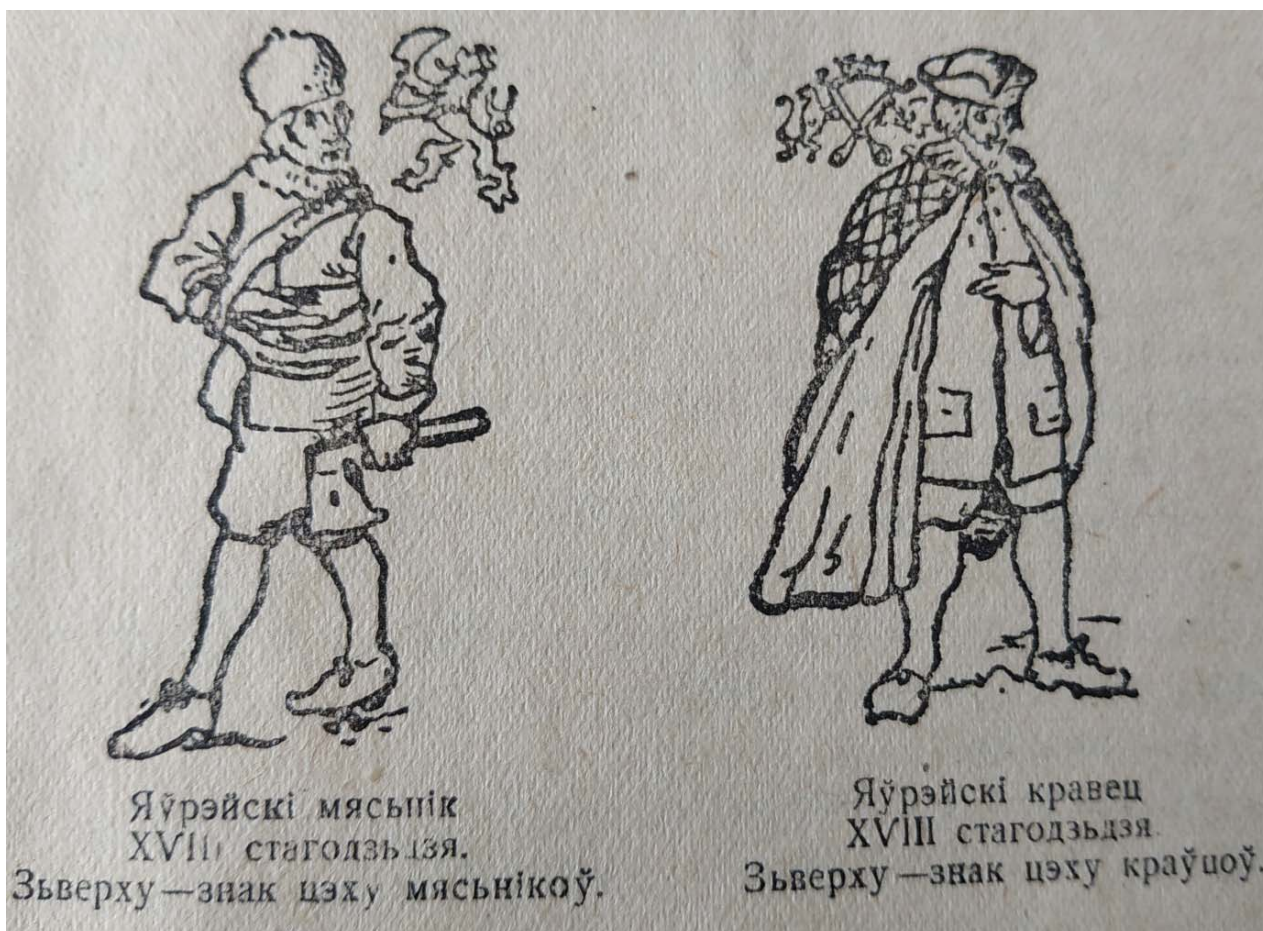
Ведучи мову про класову боротьбу в Білоусі у XVI–XVII ст., автор згадує про поширення магдебурзького права і про те, що вся влада у містах зосередилася у руках багатіїв, а розвиток торгівлі усе більше посилював класову боротьбу. Я. Рубін наголошує, що цехова верхівка у білоруських містах починає експлуатувати простих майстрів і забороняє їм брати замовлення «на дому», щоб отримувати додаткові прибутки. Для ілюстрації поневоленого економічного становища простих цехових ремісників наводяться цитати з цехових уставів та їх привілеїв. Зокрема наводиться уривок з привілею короля Владіслава IV полоцьким кушнірам та шапкарями від 1653 р., у якому сказано, що якщо будь-який кушнір чи шапкарь почне без відома цеху, самовільно, у Полоцьку чи його околицях виготовляти продукцію, то цех має право конфіскувати її у майстра. У підручнику розширено написано про регресивну роль цеху в розвитку ремесла. Автор формує образ, що класова боротьба точиться довкола та всередині цехів. Цю думку він ілюструє підібраними уривками історичних джерел з яких видно тяжку долю простих робітників цеху. «Чым далей, тым усё больш становіша падмайстаў і вучняў пагаршаецца: працоўны день падоўжваецца, работа аплачваецца кепска. Падмайстр цалком знаходзіўся пад уладай майстра» [5, с. 114].

Розвитком торгівлі пояснюється і зростання класового напруження на селі. Адже шляхта, яка намагалася збагатитися за рахунок торгівлі, захоплювала нові землі, збільшувала експлуатацію селян і боролася за торговельні

привілеї. Тісними торговельними зв'язками пояснюється союз литовсько-білоруської та польської шляхти, який призвів до повного об'єднання Литви та Польщі. Наголошується, що польська шляхта та духовенство хотіли випередити Москву у захопленні цих земель. Якщо дрібна місцева шляхта позиціонується як така, що бажала об'єднатися з Польщею, то магнати виступили проти цього. Адже вони не хотіли ділити свою владу з усіма поміщиками. Пропольськими настроями литовсько-білоруської шляхти пояснюється й той факт, що у 1569 р. була підписана Люблінська унія. Від цієї унії ведеться відлік гострої класової боротьби між селянами та феодалами, адже останні через стрімкий розвиток торгівлі намагалися усе більше закріпачити селян збільшуючи кількість днів панщини та чинш.

Особливу цікавість становить розділ, присвячений класовій боротьбі серед білоруських євреїв. У підручнику появу євреїв у Білорусі автор відносить до XIV ст. Він пов'язує цю подію з розвитком торгівлі. Враховуючи те, що торгівля та торговці, грошові відносини є антигероями цього підручника, автор зразу робить обмовку, що у середовищі єврейських експлуататорів: торговців та духовенства були працівники, які зазнавали утисків.

У тексті вказано шляхи збагачення єврейських експлуататорів: лихварство, орендарство, привілеї. Особливо розписані сюжети про оренду євреями шляхетських помість та визиск кріпосних селян. Підкреслено, що за таких умов кріпосні селяни зазнавали подвійного визиску – на користь шляхти та єврейських орендарів. Зупиняється увага на конкуренції між християнськими та єврейськими торговцями, поруч з цим ведеться мова про конкуренцію у єврейському середовищі, автор відзначає, що часто така конкуренція призводила до фізичної розправи. Окресливши клас експлуататорів у єврейському середовищі та шляхи їхнього прибутку, автор виділяє клас експлуатованих: челядь, землероби, ремісники. Кількість єврейських ремісників різко зросла у XVII ст., це пояснюється тим, що розорені торговці, для того щоб вижити, були змушені партачити, через що страждали від цеховиків. Наводиться уривок з постанови віленського цеху ювелірів, у якому сказано, що коли будуть виявлені ювеліри-партачі християни, татари чи євреї, то товар їхній повинен був бути конфіскований та переданий церкві. З метою захисту своїх інтересів єврейські купці поступово почали об'єднуватися у братства та цехи. Автор відзначає, що в єврейських цехах згодом мала виникнути класова боротьба.

Органом, що експлуатував бідне єврейське населення, іменується кагал, адже в ньому визначали розміри податків. Бідніші євреї сплачували всі податки, а заможні користувалися певними привілеями, або не сплачували взагалі. Найбільш ненависним збором для єврейської бідноти Я. Рубін називає «коробковий збір». Він підкреслює, що цей збір був відмінений після Жовтневої революції. У підручнику кагал представлений ретроградною організацією, яка слідкує за тим, щоб євреї були відірвані від оточуючого їх світу, не спілкувалися з ним, а також усе життя дотримувалися законів іудаїзму.

Висновок. Отже, проаналізований нами підручник хронологічно охоплює епоху феодалізму. Матеріал подається у руслі теорії «торговельного капіталу». Саме завдяки розвитку торгівлі пояснюються усі

ключові зміни, що відбувалися впродовж розвитку феодального періоду історії європейського суспільства. Прикметним є те, що автори розпочинають з періоду розкладу родоплемінних відносин у германців і вибудовують концепцію історії європейського феодалізму без жодної згадки про тогочасні античні осередки, не говорячи про античні впливи. В учня мало скластися враження, що європейське середньовіччя є суто германським продуктом. Кидається в очі занадто схематичний підхід, відсутність концентрації уваги на окремих народах, державах, особистостях. Текст підручника фактично «безлюдний»: «блукаючи» по цьому варіанту середньовічної історії, ми практично не зустрінемо персоналій. Головними дійовими особами відповідно до задуму були два класи: експлуататори та експлуатовані, які весь час «боролися» один з одним.

Бібліографічні посилання

1. Бущик Л. П. Очерк развития школьного исторического образования в СССР. М., 1961. 537 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://sheba.spb.ru/shkola/ocherk-obraz-1961.htm> (дата звернення 03.11.19)

2. Венгер А. Г. Штрихи до портрета дніпропетровських «всесвітників»: Яків Рубін «Варіація на тему бути істориком в Країні Рад» // Питання німецької історії. 2016. С. 27–42.

3. Гутнова Е. В. Обсуждения доклада М. Я. Сюзюмова «Проблема возникновения средневекового города в Западной Европе» // Средние Века. 1968. Вып. 31. С. 100.

4. Острога, В. А. Ханутин З. М.: судьба преподавателя // Актуальные проблемы и перспективы изучения новой и новейшей истории зарубежных стран: мат. междунар. науч.-теорет. конф., посвящ. 75-летию образования каф. истории Нового и Новейшего времени / редкол.: В. С. Кошелев и др. Минск: Изд. центр БГУ, 2012. С. 142–145.

5. Рубін Я. Гольмштот Л., Хануцін. З. Гісторыя класавай барацьбы. Менск: Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, 1931. 120 с.

6. Смиловицкий Л. Школа на идише в первые десятилетия советской власти [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://old.ort.spb.ru/nesh/njs11/smilov11.htm> (дата звернення 1.05.2019).

7. Флят, Л. К истории еврейского учебника в Минске // Заметки по еврейской истории [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://litbook.ru/article/1768/> (дата звернення 2.05.2019).

8. Щупленникова Е. Почему в 1920-е годы в школах не преподавали историю [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pish.ru/blog/archives/3238> (дата звернення 2.05.2019).

References

1. Bushchik L. P. (1961) *Ocherk razvitiya shkol'nogo istoricheskogo obrazovaniya v SSSR*. [Essay on the development of historical school education in the USSR]. Available at: <https://sheba.spb.ru/shkola/ocherk-obraz-1961.htm> (accessed: 03.11.19).

2. Venger A. G. (2016) *Shtry'xy' do portreta dniproetrov's'ky'x «vsesvitny'kiv»: Yakiv Rubin «Variaciya na temu buty' istoriy kom v Krayini Rad»* [An outline of the development of school historical education in the USSR]. *The question of German history*, pp. 27–42.

3. Gutnova E. V. (1968) *Obsuzhdeniya doklada M. YA. Syuzyumova «Problema vznikeneniya srednevekovogo goroda v Zapadnoj evrope»* [Discussions of the report of M. Ya. Suzyumov “The Problem of the Emergence of a Medieval City in Western Europe”]. *Middle Ages*, Vol. 31, p. 100.

4. Ostroga, V. A. (2012) *Hanutin Z. M.: sud'ba prepodavatela* [Ostrog, V. A. Khanutin Z. M.: The fate of the teacher] // *Aktual'nye problemy i perspektivy izucheniya novoy i novejshej istorii zarubezhnyh stran: mat. mezhdunar. nauch.-teoret. konf., posvyashch. 75-letiyu obrazovaniya kaf. istorii Novogo i Novejshego vremeni / redkol.: V. S. Koshelev (pred.)* [Actual

problems and prospects of studying the new and recent history of foreign countries: mat. Int. scientific theorist. Conf. The 75th anniversary of the foundation of the caf. history of the New and Contemporary times / editorial: V. S. Koshelev (previous)]. *Minsk: Izd. centr BGU*, pp. 142–145.

5. Rubin Ya. Gol'mshatok L., Xanucin. Z. (1931) *Gistoriya klasavaj baracz'bi. Mensk: Belaruskae dzyarzhaynae vidaveczta* [The history of the class struggle]. (in Belorussian).

6. Smilovickij L. *SHkola na idishe v pervye desyatiletia sovetskoj vlasti* [Yiddish school in the first decades of Soviet rule]. Available at: <http://old.ort.spb.ru/nesh/njs11/smilov11.htm> (accessed: 1.05.2019)

7. Flyat, L. *K istorii evrejskogo uchebnika v Minske* [On the history of the Jewish textbook in Minsk] // *Zametki po evrejskoj istorii* [Jewish History Notes] Available at: <http://litbook.ru/article/1768/> (accessed: 2.05.2019)

8. Shchulepnikova E. *Pochemu v 1920-e gody v shkolah ne proepodavali istoriyu* [Why in the 1920s, history was not taught in schools]. Available at: <http://pish.ru/blog/archives/3238> (accessed: 2.05.2019).

Надійшла до редколегії 03.09.19